

## Kur'an-ı Kerim'in Eski Türkçe ve Osmanlıca Tercüme Sürecine Bir Bakış

İsmail PIRLANTA\*

### Özet:

Kur'an-ı Kerim getirdiği ilkeler ve verdiği mesajlarla evrensel, ilahi bir emirler manzumesidir. O'nun çağlar üstü olan hitabı, ırk ve millet ayrımı yapmadan bütün insanları içine almaktadır. Bu bağlamda, İslam Dini'ni kabul etmiş Türk ve Fars gibi Arap olmayan kavimler, Kur'an'ı okumak, anlamak, özümsemek ve onun emirlerini eksiksiz olarak tatbik etmek istemişlerdir. Tabiatıyla, bu insanlardan her biri, Kur'an'ı okumak ve O'nu tam olarak anlamak için O'nun orijinal dili olan Arapçayı bilmemekteydiler. Arapça bilmeyen insanların Allah'ın emirlerini anlamalarına imkân verebilmek, Kur'an'ın başka dillere tercüme edilmesi ile mümkün olmuştur. Bu kutsal amacı gerçekleştirme yolunda Türkler, diğer Arap olmayan milletler gibi, İslamiyet'le şereflendikten sonra tarih boyunca pek çok defa Kur'an'ı kendi dillerine çevirmişlerdir. İşte biz bu çalışmamızda, Türklerin Kur'an-ı Kerim'i kendi diline çevirme sürecine tarihi bir bakış yapmayı amaçlamaktayız.

**Anahtar Kelimeler:** Kur'an-ı Kerim, Kur'an tercümesi, Eski Türkçe, Osmanlıca, Tefsir.

### An Overview for the Translation Process of the Holy Qur'an to Former Turkish and Ottoman Turkish

#### Abstract:

The Holy Qur'an with its message and principles is universal and is a book of divine orders. Its everlasting message includes whole people without any distinction of race and nationality. In this context, non-Arab nations, such as Turks and Persians after accepting Islam wanted to read, to understand and to embrace the Qur'an, and to fulfill its orders completely. Naturally, these people didn't know

\* Yrd. Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Arabic, -the language of the Qur'an, in order to read and to understand the Qur'an completely. Ensuring to understand God's orders for these people only became possible by letting the Qur'an to be translated into other languages. After embracing Islam, in order to perform this sacred goal, Turks translated the Qur'an into their language many times throughout history. In this study, we aim to overview the translation process of the Qur'an into Turkish throughout history.

**Key Words:** The Holy Qur'an, Translation of the Qur'an, Former Turkish, Ottoman Turkish, Commentary.

## Giriş

İslam Dini'nin müntesipleri hayatlarının her yönünü ilâhi iradeye uydurmak ve ona aykırı davranışlardan şiddetle kaçınmak durumundadırlar. Kurtuluşları, başka bir deyişle yeryüzünde mutluluk ve huzur içinde yaşayabilmeleri ve ahirette de sonsuz nimetlere kavuşabilmeleri böyle hareket etmelerine bağlıdır. Arap dilini bilmeyen kişilerin bu emele nail olmalarının yolu kutsal kitapları Kur'an-ı Kerim'i anlamadan geçmektedir. Bu insanların Allah'ın kelamını hakkıyla anlamaları ise Kur'an'ın kendi dillerine çevrilmesi ile mümkündür. Hz. Peygamber bu gerçeği çok iyi bildiğinden dolayı hem bu iş hem de dış ilişkilerde kullanmak için yabancı dil bilen sahabilerin yetişmesi yolunda gayret sarf etmiş, onları bu konuda teşvik etmiştir. İbranice ve Süryaniceyi çok kısa bir zamanda mükemmel bir şekilde öğrenen Zeyd b. Sabit onun bu isteğini yerine getiren sahabilerdendir.<sup>1</sup>

Hicri birinci asırdan itibaren Kur'an'ın diğer dillere tercümesi meselesi İslam âlimleri arasında ele alınan ve hakkında fikir yürütülen bir konu haline gelmiştir. Bu noktada onların fikir ayrılığına düştükleri temel husus, Arapça'dan başka bir dil ile ibadetin yapılıp yapılamayacağı hususudur.<sup>2</sup> İranlıların Selmân-ı Fârisî'den Fatiha suresi'ni Farsça'ya tercüme etmesini istemeleri, onun da tercüme edip göndermesi, bu tercümeyi İranlıların namazda okumaya başlamaları, bu hususun Hz. Peygamber'e arz edildiği zaman onun bundan onları men etmemesi âlimlerin münakaşalarında başverdükleri rivayettir.<sup>3</sup>

Hz. Peygamberin Selmân-ı Fârisî'nin yaptığı bu uygulamayı kötü görüp onu men etmemesi böyle bir tercümenin cevazını bize göstermektedir. Hicri ikinci yüzyılda fakihler, İslam ordularının yeni fetihleri sebebiyle genişleyen topraklarda yaşayan Arap haricindeki insanların Kur'an-ı daha iyi anlamaları için bu tercüme meselesiyle daha yoğun ilgilenmişlerdir. Özellikle Hanefî âlimler bu konuda, diğer mezheplere göre daha fazla malumat vermişlerdir. Bunun nedeni, Hanefî Mezhebi'nin yayıldığı çevrenin nüfus itibarıyla çok fazla yabancı unsur barındırmasıyla açıklanabilir.

1 İbn Hacer el-Askalanî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, Mısır 1910, s. 561.

2 Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, Ankara 1989, s. 33.

3 es-Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut (Lübnan) 1414/1993, I, s. 37; Osman Keskiöglü, *Kur'an Tarihi*, İstanbul trz., s. 272.

Bütün mezhep âlimleri Kur'an-ı Kerim'in başka dile çevrilmesi hususunda hem fikirdirler.<sup>4</sup> Bu konuda Zemahşeri'nin şu sözleri oldukça manidardır: “Peygamber yalnız Araplara değil, bütün insanlara hatta insü cinne gönderilmiştir. Onların ise dilleri muhtelifdir. Kur'an-ı Kerim kendi lisanları ile olduğundan Araplar onu anlar, fakat başka milletlere tebliğ ne ile olur dersiniz, cevaben deriz ki: Bütün dillere nüzulüne hacet yok, çünkü tercüme bunun yerini tutar. Her dille inzal edip uzatmaya lüzum kalmaz.”<sup>5</sup> Fukahânın Kur'an'ın başka bir dile tercümesi konusundaki ılımlı tavırları daha sonra gelen âlimlere de ışık tutmuş ve Kur'an yüzyıllar boyu bütün batı ve doğu dillerine çevrilmiştir. Nitekim Muhammed Hamidullah'ın tespitine göre Kur'an yüzden fazla dile tercüme edilmiştir.<sup>6</sup>

Kur'an-ı Kerim'in Arapça dışındaki bir dile tercümesi iki şekilde olmaktadır:

- a) Kur'an-ı Kerim'in kelime kelime başka bir dile tercüme edilmesi.
- b) Kur'an-ı Kerim'in cümle halinde diğer bir dile tercüme edilmesi.

Bu yöntemlerden en çok tercih edileni kolaylığı itibariyle kelime kelime bir başka dile yapılan tercüme yöntemidir. Kelime kelime yapılan tercümelerin tercih edilmesinde, bu tercümelerin İslam âlimlerinin çoğunluğunun onayını almış olması kuşkusuz etkili olmuştur.<sup>7</sup> Arapça lafızların altlarına hangi dile tercüme edilecekse o dildeki karşılığı yazılarak yapılan bu tercümelerde en önemli eksiklik, iki dilin cümle terkiplerinin uygun olup olmadığına pek önem verilmeden tercüme işleminin yapılmasıdır. Bu tür çevirilere Farsçaya yapılmış Kur'an çevirileri örnek olarak verilebilir. Farsça çevirilerin mazisi Hz. Peygamber dönemine kadar gitmektedir.<sup>8</sup> Tercüme hususunda diller arasında herhangi bir ayırım yoktur. Eserlerde Farsça'nın geçmesi örnek kâbilindendir. Nitekim: “Farsça'dan başka herhangi bir lisan ile de okusa caizdir.”<sup>9</sup> ibaresi bu durumun bir açıklamasıdır.

4 Osman Keskiöglü, “Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi” *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara 1961, s. 91-92 ; Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, s. 33; *İslam İlmihali* (Komisyon), TDV, I, İstanbul 1999, s. 242-243.

5 ez-Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an – Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vil*, Tahkik ve tahrir. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâr-u İhyâ-i Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997, II, s. 506-507; Osman Keskiöglü, “Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi”, IV, s. 92.

6 Muhammed Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul 1965, s. 64-68; Bu sayı, Muhammed Hamidullah'ın kendi zamanındaki kayıtlara göre vermiş olduğu bir sayıdır. Günümüzde Kur'an'ın çevrildiği dil sayısı kuşkusuz daha fazladır. (Hidayet Aydar, Kur'an'ın Tercümesi, <http://www.enfal.de/kuran17.htm> 02.08.2011)

7 Osman Keskiöglü makalesinde bu âlimlerin görüşlerinden örnekler sunmaktadır. Bu örneklerden bazıları şu şekildedir: Kemal İbn Hümâm *Fethü'l-Kadir* adlı eserinde: “Kur'an'ı yazarak her harfin yani kelimenin tefsiri ve tercümesi yazılsa caizdir.” demektedir. *Nefhatü'l-Kudsîye* 'de ise : “Arapçasını yazar ve her kelimenin tercümesini yazarsa caizdir. Kur'an'ı Farsça olarak yazsa cünüp ve hayızlı olan kimselerde ona dokunsa bu durum icmâen haramdır. Sahih olan da budur.” şeklinde geçmektedir. (Osman Keskiöglü, “Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi”, IV, s. 92.)

8 Selmân-ı Fârisî'nin yapmış olduğu Fatihâ suresi tercümesine yukarıda temas edilmiştir.

9 Osman Keskiöglü, “Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi”, IV, s. 92.

Başka bir dile cümle halinde yapılmış olan Kur'an tercümeleri sayı bakımından kelime kelime yapılan tercümeler kadar fazla değildir. Bu tür tercümeler bir nevi tefsirli tercümelerdir. Arapça lafızlar tek bir kelime olarak açıklanmaktan ziyade bütün bir ayet uzun cümleler halinde açıklanmaktadır. Bu tarz bir tercümenin eksik olan yönü ayetler uzun cümleler halinde açıklandığı için tercümede geçen kelimelerin hangi Arapça kelimenin karşılığı olduğunun kestirilememesidir.

### Eski Türkçe ve Osmanlıca Kur'an Tercümeleri

Türkler Miladi onuncu asrın ortalarında toplu bir biçimde İslam Dini'ne girdikten sonra İslam'a girmiş her kavmin yaptığı gibi yeni dinlerinin ilkelerini öğrenmek için Kur'an-ı Kerim'i anlamak istemişlerdir. Bunun en güzel yolunun da Allah'ın kelamının kendi dillerine çevrilmesi ile olacağını farkındaydılar. Ama bu iş o kadar kolay değildi. Çünkü Kur'an Arap dilinin en muciz ve en büyük kaynağı olduğu için O'nun Türkçeye tercüme edilmesi hemen olabilecek bir şey olarak görünmemekteydi.

Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye tercüme edilmesi tarihi bir süreç içerisinde gerçekleşmiştir. Sâmânilerden Emir Mansur b. Nuh devrinde (350 – 365 / 961 – 976) Allah'ın kelamı Farsçaya çevrilmiştir.<sup>10</sup> Bu çeviride kaynak olarak Taberî Tefsiri kullanılmıştır. Zeki Velidi Togan bu tercüme işini, içerisinde Türk âlimlerin de bulunduğu Horasan'lı ve Mâverâünnehir'li bir heyetin gerçekleştirdiğini söylemektedir.<sup>11</sup> Yine Togan, bu heyetin içerisinde yer alan Türk âlimlerin Kur'an-ı Kerim'i ilk kez Türkçeye tercüme ettiklerini de dile getirmektedir. Satır arası kelime kelime yapılan bu çeviride kaynak olarak Taberî Tefsiri'nden Farsça'ya çevrilmiş metin kullanılmıştır.<sup>12</sup> Ama ne yazık ki bu tercüme zamanımıza kadar ulaşamamıştır. Kur'an'ın ilk Türkçe tercümeleri hakkında farklı rivayetler de mevcuttur. Bu rivayetlerden birine göre ilk tercümenin Türklerin toptan İslamiyet'e girmelerinden bir asır sonra yapıldığı tahmin edilmektedir.<sup>13</sup> M. Fuat Köprülü'ye ve Abdülkadir İnan'a göre ise Farsça tercümeden yapılmış olan ilk Türkçe Kur'an tercümesi, Kur'an'ın Farsçaya tercüme edilmesinden yaklaşık bir asır sonra yani Miladi on birinci yüzyılın ilk yarısında yapılmıştır.<sup>14</sup>

Günümüzde mevcut olan Kur'an'ın Türkçe tercümelerinin en eskileri Miladi on üçüncü ve on dördüncü yüzyıllara aittir. Bunların içerisinde, Z. V. Togan'ın Türkistan'da eksik bir şekilde bulduğu, halen Petersburg'daki Asya Müzesi Kitaplığı yazmaları arasında Anonim Tefsir adı ve 1914-2475 numara ile kayıtlı bulunan nüsha en eski Türkçe Kur'an tercümesidir. Timur devrinde istinsah edilen bu nü-

10 Ahmet Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış satır-arası Kur'an Tercümesi*, I, İstanbul 1976, s. 2.

11 Zeki Velidi Togan, "Londra ve Tahran'daki İslami Yazmalardan Bazılarına Dâir", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III, 1959 – 1960, s. 135.

12 Zeki Velidi Togan, "Londra ve Tahran'daki İslami Yazmalardan Bazılarına Dâir", s. 135.

13 Mehmet Sofuoğlu, *Tefsir Dersleri*, İstanbul 1983, s. 69 – 70.

14 M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926, s. 192 ; Abdülkadir İnan, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümeleri Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1961, s. 8.

hanın aslının Batı Türkistan'da Hicri dördüncü yüzyılın sonunda veya beşinci yüzyılın başında yazıldığı düşünülmektedir.<sup>15</sup> Öte yandan İstanbul'daki İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlı olan, Şirazlı Hacı Devlet Şahoğlu Mehmet tarafından 734 / 1333 tarihinde baştan sona Doğu Türkçesi (Oğuz Türkçesi) ile yazılmış olan Türkçe Kur'an tercümesi, birçok araştırmacı tarafından en eski Türkçe Kur'an tercümesi olarak nitelendirilmektedir.<sup>16</sup> Bu tercümeyle kaynaklık eden nüshanın Hicri dördüncü yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir.<sup>17</sup> Bu tercümeyle birlikte Millet Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Bölümü kataloğunda 551 numara ile kayıtlı olan bir Türkçe tercüme daha vardır. Müstensihisi belli olmayan bu tercümenin yazım tarihi 764 / 1363'tür.<sup>18</sup> Oğuz Türkçesiyle yazılmış bir başka Kur'an nüshası da Manchester'da bulunmaktadır.<sup>19</sup>

Oğuz Türkçesiyle yazılmış bu Kur'an tercümelerinden İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlı olan tercümede 10 tane Arapça ve Farsça kelime de dahil 2500 kelime vardır. Bu tercümede çok güzel Türkçe karşılıklar kullanılmıştır. Örnek olarak aşağıdaki kelimeleri verebiliriz:

fakir: cigay	şahit: tanık
kadir: ogan	kitap: bitik
cehennem: tamu	cennet: uçmak <sup>20</sup>
taam: yeygü	

Petersburg'daki Asya Müzesi Kitaplığı'nda bulunan Kur'an tercümesi hakkında Türk ilim adamlarından başka yabancı ilim adamları da inceleme yapmışlardır. Örnek olarak A. K. Borovkov'u verebiliriz. İslam Eserleri Müzesi 73 numarada kayıtlı olan Kur'an tercümesi üzerine de Janos Eckmann'ın çalışmaları vardır.<sup>21</sup>

Eski Türkçe ile yazılan Kur'an tercümelerinin yanında sayıları onlardan daha fazla olan Osmanlıca yazılmış Kur'an tercümeleri ve tefsirleri de mevcuttur. Kur'an'ın bu tip Türkçe tercümeleri kelime kelime tercümeden ziyade çoğunlukla cümle halinde yazılmış tefsirli tercümelerdir. Bu tercümelere Fatiha, İhlas, Mülk, Yasin gibi

15 Mehmet Sofuoğlu, *Tefsir Dersleri*, s. 70-73 ; Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, s. 33.

16 Osman Keskiöglü, "Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi", IV, s. 93 ; a.mlf., *Kur'an Tarihi*, s. 273 ; a.mlf., "Vakıflar Genel Müdürlüğü İhtisas Kitaplığındaki Eski Kur'an Tercümeleri", *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara 1962, s. 157 ; Ahmet Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-arası Kur'an Tercümesi*, I, s. 2.

17 Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, s. 34.

18 Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz – Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1960, s. 80 ; Salih Akdemir, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümeleri (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, s. 34. (Burada nüshanın numarası 951 olarak geçmektedir.)

19 Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz – Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", s. 81.

20 Osman Keskiöglü, *Kur'an Tarihi*, s. 273.

21 Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz – Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", s. 81.

kısa surelerin tercüme edilmesiyle başlanmıştır. Bu tefsirî tercümelerin istinsah tarihi bakımından en eskisi, Burdur Kütüphanesi'nde 1234 numara ile kayıtlı olan nüshadır. Bu nüsha 826 / 1422 yılında istinsah edilmiştir.<sup>22</sup> Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra kurulan beylikler döneminde daha sık olarak görülen Türkçe tercümelerin Osmanlı Devleti'nin pâyitahtı olan İstanbul'da bu kadar sıklıkla görülmemesi veya böyle tercümelerin daha sonra ortaya çıkmış olması dikkat çekicidir. Bu konu hakkında araştırmacıların pek çok yorumları vardır. Bu yorumlardan biri şöyledir: "Dikkati çeken diğer bir cihet de Osmanlı Türklerinde bu nevi tercümelerin daha ziyade İstanbul'dan hariçte taşralarda, Anadolu'nun muhtelif şehirlerinde, beyliklerde yapılmış olmasıdır. Arapça tedrisatın bol olduğu İstanbul bu lüzumu pek hissetmemiş gibidir. Şifâhî tercüme ve izah yollarıyla bu ihtiyacı karşılamış olabilir. O devirlerde milli cereyan yoktu ki, böyle bir gayeye hizmet maksadıyla tercüme yapanlar çıksın. Tercüme yapanlar sırf dini bir gayretle Allah kelamını anlayayım ve anlatayım diye bu işe girişiyorlardı. Bu tercümelerin az yapılmasında tercümenin caiz olup olmadığı münakaşalarının da tesiri olabilir. İslam uleması daha ziyade Kur'an'ı tefsir yoluyla anlatmak cihetini tutmuşlardır."<sup>23</sup>

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan bir asır sonra yani takriben Miladi on dördüncü yüzyılın sonlarında artık daha kapsamlı Türkçe tercüme ve tefsirlerini görmekteyiz. Bu dönemde görülen Türkçe tefsir çalışmalarında genellikle kaynak olarak Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin (öl. 383 / 993) tefsiri alınmıştır. Bu tercihte önemli olan sebepler konusunda Abdülkadir İnan şu tespitleri yapmaktadır: "Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirini 1450 yılında ölen İbn Arapşah Türkçe'ye tercüme etmiştir. İbn Arapşah'ın Kur'an tefsirini Türkçeye tercüme etmesi ve bu tercüme için Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirini seçmesi, onun tahsil ve terbiye zamanını Semerkand medreselerinde ve Türkler arasında geçirmiş olmasıyla izah edilebilir. Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirinin Anadolu bilginleri arasında rağbet kazanması İbn Arapşah'ın Osmanlı hizmetine girmesinden sonra meydana gelmiş olabilir."<sup>24</sup> Cevâhiru'l-Asdâf ve Enfesü'l-Cevâhir müellifleri ile birlikte aynı dönemde yaşamış olan İbn Arapşah, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirinin tercümesini Edirne'de Mehmed Çelebi'nin (1403 – 1421) hizmetinde bulunduğu zaman yani 1412 – 1421 yılları arasında yazmış olabilir.<sup>25</sup> Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirini İbn Arapşah'tan başka 1430 yılında ölen Musa el-İznîkî de tercüme etmiştir (Enfesü'l-Cevâhir). Bunlardan başka 1404 yılında yazıldığı tahmin edilen ve müellifi meçhul olan Cevâhiru'l-Asdâf isimli yukarıda da adını zikrettiğimiz bir tefsir daha mevcuttur.<sup>26</sup>

22 Ahmet Ateş, "Burdur – Antalya ve Havâlisi Kitaplıklarında Bulunan Mühim Eserler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II, 1948, sa. 3 – 4, s. 172.

23 Osman Keskiöğlü, "Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi", IV, s. 93.

24 Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz – Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", s. 89.

25 Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz – Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", s. 90.

26 Ahmet Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-arası Kur'an Tercümesi*, I, s. 3.

Osmanlıca Kur'an tercüme ve tefsirlerinin Oğuz Türkçesiyle yazılmış Kur'an tercümelerinden ne oranda etkilenmiş oldukları tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Ama Moğol zulmünden kaçıp gelen Horasan kökenli bilginlerin Anadolu'daki özellikle kelime kelime yapılmış olan Kur'an tercümelerinin metodunu belirlediklerini söyleyebiliriz. Bunun en büyük delili, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan beylikler döneminde bölgede ilk defa Türkçe tercümelerin görülmesidir.

Anadolu'da Osmanlıca kelime kelime olarak yapılmış Kur'an tercümeleri, satır arasına, Arapça lafızların altına Türkçe karşılıkları yazılmış olan tercümelerdir. Miladi on dördüncü yüzyılın sonlarında yazılmaya başlanmış olan bu Kur'an tercümeleri, gerektiği zaman kısa kısa açıklama ve tefsirlerle bezenmiştir. Fakat bu tefsirler tercüme metne katılmayıp, bir nevi hâşiye olarak sayfa kenarına yazılmıştır. Türk ve İslam Eserleri Müzesi'nde 40 numarada kayıtlı olan Kur'an tercümesi 827/1424 tarihli olup araştırmacılar tarafından Anadolu'da kelime kelime yazılmış Kur'an tercümelerinin en eskisi olarak nitelendirilmektedir.<sup>27</sup> Bunun yanında Bursa Ulu Cami Kitaplığı Kataloğu'nda kayıtlı, istinsah tarihi 838/1435, yazarı da Musa el-İznîkî olan Kur'an tercümesinin en eski tercüme olduğu da söylenmektedir.<sup>28</sup>

Elimizde mevcut olan Türkçe Kur'an tercümeleri birbiri ile karşılaştırıldığında tek bir kaynağa dayanıyormuş izlenimini vermektedir. Özellikle satır arası kelime kelime yapılmış tercüme aynı metnin tercümesi olmak, Beyzâvî, Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Zemahşerî gibi alimlerin tefsirlerini baz almış olmak gibi bir takım özellikler göz önüne alındığında birbirinin benzeri olarak değerlendirilebilir. Bu çeşit tercüme, Arapça lafızların karşılıkları hemen altlarına yazılmak suretiyle oluşturdukları için tercüme işlemini yapanlar sadece Türkçe karşılıklar yazmakla yetinmişler farklı şeyler yazmak cihetine gitmemişlerdir. Arapça kelimelerin Türkçe karşılıkları aynı olacağından dolayı pek tabidir ki karşılaştırılan tercümelelerdeki benzer ifadeler onların birbirinin kopyası gibi durmalarına sebep olmuştur. Bununla birlikte Kur'an'ın Türkçe tercümelerinin tek bir kaynaktan neşet etmiş olduklarını kesin olarak söylemek için yüzeysel çalışmalar yapmakla yetinilmeyip daha kapsamlı incelemeler ve araştırmalar yapmak gerekmektedir. Ancak böyle çalışmalar neticesinde daha sağlıklı bir sonuca varılabilir.

Şuanda elde mevcut olan Oğuz Türkçesi ile yazılmış Kur'an tercümelerinin sayısı bildiğimiz kadarıyla yedi nüshadan ibarettir.<sup>29</sup> Bunun yanında Anadolu'da Osmanlıca yazılmış Kur'an tercümelerinin sayıları hakkında tam bir rakam verememekteyiz. Türkiye'nin dört bir tarafına dağılmış olan bu Kur'an tercümeleri ya il kütüphanelerinde ya özel şahıs kütüphanelerinde ya da birçok tarihi eserimizin sergilendiği gibi

27 Ahmet Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-arası Kur'an Tercümesi*, I, s. 3.

28 Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz – Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", s. 85.

29 Ahmet Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satır-arası Kur'an Tercümesi*, I, s. 4.

başka ülkelerin kütüphanelerinde mevcudiyetlerini sürdürmektedirler. Birçok değerli ilim adamımızın eserlerinde verdiği rakamlar onların kendilerinin bizzat gördükleri veya varlığını güvenilir kaynaklardan işittikleri rakamlardır. Dolayısıyla her geçen gün bu konu üzerinde yapılan yeni çalışmalar, ortaya daha önce varlığından haberdar olunmayan Kur'an tercümelemleri çıkarabilmekte, bu durum da elimizde mevcut olan tercümelemlerin sayısını değiştirmektedir. Kanaatimizce önemli olan, bu tercümelemlerin ne kadar olduğu değil gerek Türkçemize gerekse tarihimize yapmış oldukları hizmettir ve bu hizmetin ortaya konmasıdır.

Çalışmamızda Türkçe Kur'an tercümelemlerinin tarihi gelişimini gözler önüne sermeyi amaç edindiğimizden dolayı bu tercümelemlerin dil bakımından değerlendirilmesi ve bunların Türk diline yapmış olduğu ilmi katkıların ortaya konulmaya çalışılması amacımızın aşılması anlamına gelecektir. Bu itibarla Türk dili araştırmacılarının sahalarına girmeden Türkçe Kur'an tercümelemlerinden bir tanesi hakkında sadece örnekler vermekle yetineceğiz.

1951 yılında Afyon'da Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne alınan, boyu 0,26m., eni 0,16m., kalınlığı 0,08m. ebatlarında, üzerinde tarihi kitabesi olmayan, baş tarafında Arapça olarak 1104/1692 senesinde Abdurrahman b. Hacı Hızır b. Hacı Hüseyin tarafından Afyon'daki Arap Camii'ne vakfedildiği yazılan, Fatih devri mahsulü olduğu tahmin edilen, 806 yaprak olan Kur'an tercümesinde geçen bazı Arapça lafızların Türkçe karşılıkları şu şekilde verilmiştir:

intikam: ökünç (öç) almak	nikah: çiftleşmek
unzur: göztut	necm: ılduz
elîm: ağırıcı	ibnü's-sebîl: yol eri
ism, cünah: yazuk	rab: çalab
arz: yir (yer)	berk: ıldırım, ıldırmak
ekser: çokarak	cehennem: tamu
sâil: dileyici, sorucu	cidâl, şikâk: tartışmak
sâhir: cadu	beden: ten
sahr: caduluk	dua, nidâ: çığırnak
hâlid: mengü kalıcı	cisim: gövde
hamr: süci	sündüs: yufka, ince barcın
vekil: iş sürücü	şerik: ortak
nesil, zürriyet: döl	mâbud: sağışlanmış
sâbir: katlanıcı	ulu'l-elbâb: uslar ıssıları



fuad: yürek	büşra: muştuluk
câhil: bilüsüz	harîr: barcın
hayat: dirlük	sevab: yanut
resûl: yalavaç	duhân: dütenge
rabbâniyyûn: Tanrı biliciler	dâru'l-âhîret: sonrağı saray
hayr: yeğrek	inne, kad: bayık
küllemâ: hernice kez	enfüs: kendözleri
ve hüve'l aliyyü'l-azîm: dahi ol yücedir, uludur	Allah: Tanrı
tafdîl: artuk eylemek	cünûd: çeriler
cennet: uçmak	beşer, nas: ademiler
hınzır: tonuz	şarap: içesi nesne
halîm: aşakı gönüllü	sükârâ: esrükler
şâhid: tanuk	ibâdet: tapmak
kabir: sin	fâsik: buyruktan çıkıcı <sup>30</sup>

### Sonuç

Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra yeni dinlerinin vermiş olduğu enerji ile bu dine hizmet etmek istemişlerdir. Bu hizmet, ister onu iyice özümseyip hayatlarına uygulamak ve imkânlar ölçüsünde yaymak olsun isterse İslam'ın cihat anlayışı ile birleşip yeni fetihlerde bulunmak olsun öncelikle Kur'an-Kerim'in iyi anlaşılması ile paralellik arz etmektedir. Nitekim bu durumu, Türk milletinin Ahmet Yesevî, Mevlana Celâleddin Rûmî, Hacı Bektaş Velî, Yunus Emre gibi şahsiyetleri yetiştirmesinde görmekteyiz. Kendilerine Horasan erenleri ismi verilen büyük dervişler heyeti, önce kendi yaşadıkları yörelerdeki insanların Müslüman olmaları için çalışmışlar, daha sonra ordu ile birlikte ve hatta ondan daha önce öncü birlikler ile yeni fethedilecek yerlere giderek yerleşmişler, oradaki insanların Müslümanlaşmaları için gayret sarf etmişlerdir. Bu insanlar yukarıda zikredilen işleri yaparken kendilerine mahsus yöntem kullanmışlar, İslam'ı önce kendileri çok iyi kavramışlar, daha sonra onu sadeleştirmişler ve yeni dinlerini öğrenmek isteyen insanlara onların anlayacağı dilden anlatmışlardır. Hiç şüphe yoktur ki bu metodun başarıya ulaşmasında Kur'an-ı Kerim'in gerek eski Türkçe gerekse Osmanlıca yapılmış olan tercümelerinin büyük bir katkısı olmuştur. Kendi dillerine çevrilmiş olan Kur'an-ı Kerim'i Türk halkı daha iyi anlamış ve hükümlerini hayatlarına daha kolay tatbik etmişlerdir. Anadolu'da Türkçe Kur'an tercümelerinin, Anadolu Selçuklu Devleti'nin dağılmasından sonra ortaya

30 Örnek olarak verdiğimiz Kur'an tercümesi hakkında daha geniş bilgi için bkz: Osman Keskiöglü, "Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi", IV, s. 95 - 100.

çıkan beylikler döneminde Moğol zulmünden Anadolu içlerine kaçan Horasanlı ve Harizmlî din bilginlerinin gelmesinden sonra görülmesi, yukarıda dile getirdiğimiz şeylerin doğruluğunu ispat etmektedir.<sup>31</sup>

Türk milleti İslam Dini'ni ona aykırı olmayan örf ve dünya görüşü doğrultusunda yeniden yorumlamış, onun özünü değiştirmeden kendisinin anlayacağı, tatbik edeceği bir hale getirip hem onunla şereflenmiş ve onun asırlar süren bayraktarlığını yapmış, hem de minyatüründen mimari eserlere kadar gerek sanatsal gerekse sosyal her türlü alanda çok büyük hizmetlerde bulunmuştur. Bütün bu hizmetleri yaparken de çok büyük önem verdiği Kur'an'ı ve O'nun kendi dilinde olan tercümelerini her an yanında taşımış ve ondan gereği gibi istifade etmiştir.

### Kaynakça

- Akdemir, Salih, *Cumhuriyet Dönemi Kur'an Tercümelere (Eleştirel Bir Yaklaşım)*, Ankara 1989.
- Ateş, Ahmet, "Burdur – Antalya ve Havâlisi Kitaplıklarında Bulunan Mühim Eserler", *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, II, 1948, sa. 3 – 4.
- Aydar, Hidayet, Kur'an'ın Tercümesi, <http://www.enfal.de/kuran17.htm> 02.08.2011.
- es-Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebû Bekr Muhammed b. Ebî Sehl, *el-Mebsût, Dâru'l-Ma'rife*, Beyrut (Lübnan) 1414/1993.
- ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Muhammed b. Ömer, *el-Keşşâf an – Hakâiki't-Tenzil ve 'Uyûni'l-Ekâvil fî Vücûhi't-Te'vil*, Tahkik ve tahrir. Abdürrezzâk el-Mehdî, Dâr-u İhyâ-i Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1997.
- Hamidullah, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, İstanbul 1965.
- İbn Hacer, el-Askalanî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahâbe*, Mısır 1910.
- İnan, Abdülkadir, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Tercümelere Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1961.
- "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz – Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 1960.
- İslam İlmihali (Komisyon), TDV., I, İstanbul 1999.
- Keskioğlu, Osman, *Kur'an Tarihi*, İstanbul, trz.
- "Fatih Devrine Ait İki Kur'an-ı Kerim Tercümesi" *Vakıflar Dergisi*, IV, Ankara 1961.
- "Vakıflar Genel Müdürlüğü İhtisas Kitaplığında Eski Kur'an Tercümelere", *Vakıflar Dergisi*, V, Ankara 1962.
- Köprülü, M. Fuat, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul 1926.
- Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsir Dersleri*, İstanbul 1983.
- Togan, Zeki Velidi, "Londra ve Tahran'daki İslamî Yazmalardan Bazılarına Dair", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, III, 1959 – 1960.
- Topaloğlu, Ahmet, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış satır-arası Kur'an Tercümesi*, I, İstanbul 1976.

31 Anadolu'da görülen Kur'an'ın Türkçe tercümelere Horasanlı ve Harizmlî alimler tarafından getirildiğine dair geniş bilgi için bkz: Abdülkadir İnan, "Kur'an'ın Eski Türkçe ve Oğuz – Osmanlıca Çevirileri Üzerine Notlar", s. 89 ; Ahmet Topaloğlu, *Muhammed b. Hamza XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış satır-arası Kur'an Tercümesi*, I, s. 4.